

УДК 351.861; 316.42:35

Рютін В.В., канд. пед. н., старший викладач кафедри організації забезпечення цивільного захисту у надзвичайних ситуаціях, УЦЗУ

СОЦІАЛЬНИЙ МОНІТОРІНГ ЯК ФАКТОР ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

У статті досліджується взаємообумовленість надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру соціальними та психологічними чинниками. Підкреслена роль людського фактору у виникненні та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Базуючись на наведених обґрунтуваннях розкрита необхідність, концептуальна сутність і напрями соціального моніторингу.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, соціальний моніторинг, соціально-психологічний моніторинг.

Постановка проблеми. Проблема безпеки людини та суспільства дедалі набуває своєї гостроти. Тому є чимало причин: соціальні зміни які відбуваються у світі, технічний прогрес, що вимагає більш високого рівня культури та навченості, підвищення відповідальності кожної людини за дотримання правил безпечної поведінки у різноманітних небезпечних, екстремальних та надзвичайних ситуаціях (НС), а також за збереження навколишнього середовища. Складна політична обстановка, економічна нестабільність, зростання психотравмуючих чинників вимагають застосування моніторингу відповідних сфер як превентивного заходу попередження виникнення надзвичайних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання моніторингу надзвичайних ситуацій лише останнім часом потрапили у дослідницьке поле науковців. Закладаються основи та досліджується нормативно-правове забезпечення моніторингу надзвичайних ситуацій [1; 2], розглядаються питання екологічного моніторингу [3], досліджуються шляхи здійснення моніторингу технічного стану небезпечних вантажів [4]. У той же час спостерігається відсутність досліджень щодо проблеми соціальної обумовленості надзвичайних ситуацій, впливу людського фактору на техногенні та природні НС. Спостерігається малочисельність наукових досліджень щодо обґрунтуванню та опису методів психологічної роботи з віддаленими наслідками

екстремальних ситуацій. Проблема моніторингу та прогнозування психологічних втрат від впливу факторів надзвичайних ситуацій, ніхто не проводив.

Постановка завдання. Триває розробка Державного стандарту України Моніторинг, терміни та визначення основних понять [5]. Втім, на наш погляд, проблема моніторингу надзвичайних ситуацій розглядається переважно у техногенному та природному контексті. За межами наукового поля залишається сутність та основні напрямки моніторингу соціальної сфери. Спостерігається недостатня увага щодо дослідження впливу соціальної складової взагалі та людського фактору зокрема на ймовірність виникнення надзвичайної ситуації. Тобто виникає необхідність обґрунтування необхідності моніторингу соціуму та досліджень феномену психологічного фактору з метою запобігання виникнення надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Сутність та призначення моніторингу та прогнозування складається не лише у спостереженні, контролі та передбаченні небезпечних природних та техногенних процесів та явищ а й внутрішніх та зовнішніх соціальних та соціально-психологічних дестабілізуючих факторів, що є джерелом надзвичайних ситуацій. Цікавим тут є дослідження соціального контексту динаміки розвитку надзвичайних ситуацій, визначення її масштабів з метою вирішення завдань попередження та організації ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Для більш повного розуміння досліджуваної проблеми, ми диференцуємо моніторинг на дві складові – соціальний та психологічний.

Необхідність моніторингу соціальної сфери обумовлена наявною класифікацією надзвичайних ситуацій, що наведена у ДК 019-2001. А саме: техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного характеру. Наведений класифікатор деталізує соціально-політичну сферу: *НС соціально-політичного характеру*, пов'язані з протиправними діями терористичного і антиконституційного спрямування: збройні напади, захоплення і силове утримання важливих об'єктів або реальна загроза здійснення таких акцій; збройні напади, захоплення і силове утримання атомних електростанцій або інших об'єктів атомної енергетики або реальна загроза здійснення таких акцій; замах на життя керівників держави та народних депутатів України; напад, замах на життя членів екіпажу повітряного або морського (річкового) судна, викрадення (спроба викрадення), знищення

(спроба знищення) таких суден; захоплення заручників з числа членів екіпажу чи пасажирів, установлення вибухового пристрою у багатолюдних місцях, установі, організації, на підприємстві, у житловому секторі, на транспорті; зникнення або викрадення зброї та небезпечних речовин з об'єктів їх зберігання, використання, перероблення та під час транспортування; виявлення застарілих боєприпасів, аварії на арсеналах, складах боєприпасів та інших об'єктах військового призначення з викиданням уламків, реактивних та звичайних снарядів, нещасні випадки з людьми та ін [6].

Цілком природно, що наведена Державним класифікатором характеристика надзвичайних ситуацій не є повною. Вищевказаний перелік характеризується переважно надзвичайними ситуаціями, у яких джерелом виступають силові дії, хоча причиною можуть бути також і цілеспрямована бездіяльність відповідальних осіб.

Соціальні зміни у суспільстві характеризуються особливою діалектикою взаємовідносин особистості та суспільства. Процеси приватизації та капіталізації промисловості іманентно закладають ризики проведення різноманітних акцій (саботаж, страйки, акти громадської непокори тощо), що може привести до виникнення надзвичайних ситуацій на промислових потенційно небезпечних об'єктах, що мають безперервний промисловий цикл який вимагає цілодобового спостереження за технологічним процесом. Більш того, набуває серйозної загрози застосування методів промислового (економічного) тероризму. Тобто осередком НС може бути не лише політична а й економічна сфера соціуму, що дає підстави стверджувати не лише про соціально-політичну а й про соціально-економічну складову соціального моніторингу.

Аналіз основних загроз, сценаріїв та наслідків аварійних та катастрофічних ситуацій у природній, техногенній та соціальній сферах свідчить про виключну роль людського фактору щодо питань попередження виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків.

Людський фактор стає найважливішим у системі безпеки. Останнім часом він став предметом наукових досліджень у таких сферах теоретичних та прикладних досліджень як математичне моделювання системи „людина-машина-середовище”, біомеханіка, ергономіка, медицина катастроф, психологія надзвичайних ситуацій, діагностика та реабілітація постраждалих та рятувальників тощо.

Досвід попередження надзвичайних ситуацій через врахування людського фактору реалізується у систему нормативно-технічних та нормативно-правових документів. Російські вчені у своїх дослідженнях, за результатами аналізу надзвичайних ситуацій у будівництві, авіації та на атомних електростанціях, доводять співвідношення ролі людського фактора та ролі нормування [7] (див. рис.1).

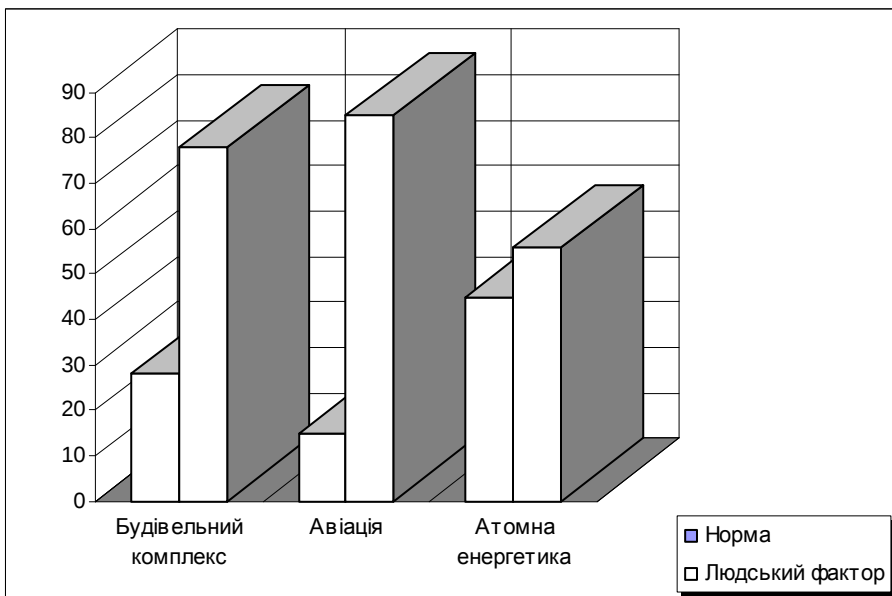

Рис.1 – Діаграма ступеню впливу людського фактору на виникнення надзвичайних ситуацій

У той же час, поняття людського фактору є узагальнюючим, і як наслідок не здатне конкретизувати увесь спектр психологічного впливу на виникнення та розвиток екстремальної ситуації.

Опосередкованість виникнення надзвичайної ситуації людським фактором підтверджується самим фактом того, що джерелом виникнення надзвичайної ситуації здебільшого є сама людина з її психологічними особливостями. Сучасними вченими психологами досліджені психологічні аспекти стану, поведінки та діяльності людей у екстремальних ситуаціях та методи їх корекції [8]. Таким чином, ми

маємо підстави говорити про соціально-психологічну складову соціального моніторингу.

Безперечним є факт, що найвищою цінністю будь-якого цивілізованого суспільства є життя та здоров'я людини. Але дедалі стає очевидним зростання техногенних та природних небезпек населенню на окремих територіях, що зазнали екологічного лиха. Це пов'язано не лише з незадовільною екологічною ситуацією, але й з економічною та культурною кризою суспільства. Поєднання цих факторів є джерелом психосоціального та психоемоційного напруження людей. Хронічний дістрес може бути не лише наслідком техногенної аварії чи катастрофи, він може розвинутихся та підтримуватись у результаті незадовільного вирішення соціальних, побутових, виробничих проблем, недостатнім рівнем медичного забезпечення. Постійним переживанням, що пов'язане з можливістю виникнення небезпеки для себе, рідних, близьких та майбутніх поколінь.

Особливо небезпечна екологічна ситуація, що склалася на окремих територіях України (Донецька, Луганська, Запорізька та інші областях) є наслідком значного ступеню забруднення промисловими відходами багатьох металургійних, хімічних, оборонних та інших підприємств. Екологічна обстановка, що склалася має дуже шкідливий вплив на людину. У районах з підвищеною екологічною небезпекою, місцеві жителі вимушені мати додаткові витрати для збереження та підтримання нормального психофізіологічного стану. Тобто ми вимушені констатувати, що поєднання нервово-психічного напруження та незадовільного впливу навколишнього середовища підвищує ступень ризику виникнення порушень адаптаційних процесів організму та психіки людини до мінливих умов екологічного та соціального середовищ.

Певною мірою, вирішенням цієї проблеми міг би стати соціально-психологічний моніторинг, як частина практичних заходів щодо подолання соціально-психологічних та екологічних наслідків аварій, катастроф та їх втрат.

Мета соціально-психологічного моніторингу - визначення соціально-психологічного стану населення, виявлення основних факторів соціально-психологічної напруженості і соціальної дезадаптації мешканців.

Об'єктом вивчення є населення, що мешкає на забруднених територіях у районах екологічного неблагополуччя.

Основними методами збору інформації може бути анкетування, формалізоване інтерв'ю, спостереження та інші.

Практична сторона соціально-психологічного моніторингу певною мірою відображає зворотній зв'язок між населенням та державними органами влади, посадовими особами, що є відповідальними за здійснення реабілітаційних заходів, інформаційне забезпечення населення щодо питань техногенних та інших ризиків. На основі аналізу отриманих результатів розробляються рекомендації:

- щодо оптимальних методів своєчасного інформування населення;
- щодо захисту людей від неадекватної травмуючої інформації;
- щодо актуальних питань особистого захисту від небезпечних чинників зовнішнього середовища;
- щодо практичних дій, спрямованих на зниження психоемоційної напруженості серед населення у зв'язку з підвищеним ризиком життя та здоров'ю.

Проблематика соціально-психологічного моніторингу не вичерпується психологічними чинниками. Цікавими та перспективними стають дослідження когнітивної, моральної та інших сторін, що можуть бути джерелом виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, соціального і навіть природного походження.

Висновки. Необхідність соціального моніторингу обумовлена:

- наявністю у класифікації надзвичайних ситуацій соціальної складової що характеризуються особливостями перебігу;
- наявністю та необхідністю врахування під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій феномену людського фактору, що обумовлений психологічними чинниками як постраждалих так і рятівників.

Ми концептуально визначаємо сутність та основні напрями соціального моніторингу:

Соціальний моніторинг – спостереження та контроль за розвитком соціально-політичних, соціально-економічних та соціально-психологічних явищ та процесів які впливають на стабільність соціуму, своєчасне виявлення та прогнозування розвитку надзвичайних ситуацій соціального характеру, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій з питань запобігання виникненню НС та соціально-реабілітаційних заходів під час ліквідації НС та їх наслідків.

Основними напрямками соціального моніторингу виступають: моніторинг соціально-політичної, соціально-економічної, соціально-психологічної сфер соціуму.

Перспективними, на наш погляд, є подальші дослідження змісту та методології соціального моніторингу взагалі та соціально-психологічного моніторингу зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Ю.О, Грінченко Є.М., Кірючкін О.Ю. та інш. Моніторинг надзвичайних ситуацій. Підручник. Харків, АЦЗУ, 2005. – 530 с.
2. Абрамов Ю.О, Грінченко Є.М., Шевченко Р.І. Нормативно-правове забезпечення моніторингу надзвичайних ситуацій // Проблеми надзвичайних ситуацій. – 2006. – № 4. – С. 6 – 9.
3. Безсонний В.Л. План створення системи екологічного моніторингу в зоні антропогенних впливів об'єктів підвищеної небезпеки // Проблеми надзвичайних ситуацій. – 2006. – № 4. – С. 75 – 83.
4. Петренко А.В., Вамболь С.А., Мищенко І.В. Пути осуществления мониторинга технического состояния опасных грузов при транспортировке // Проблеми надзвичайних ситуацій. – 2006. – № 4. – С. 179 – 185.
5. ДСТУ (проект, перша редакція) Безпека у надзвичайних ситуаціях. Моніторинг. Терміни та визначення основних понять. Розробники: Корепанова Н., Кучма М., Швець Р., Ющенко
6. ДК 019. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій. – 2001. – С. 2.
7. Мухатов Н.А., Гаденин М.М. Научные исследования и подготовка специалистов по обеспечению защищенности критически важных объектов // Машиностроение и инженерное образование. – 2004. – № 1. – С. 19 – 32.
8. Тимченко О. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных ситуациях и методы их коррекции: Учебное пособие. – Х.: ХВУ, 1997. – 184 с.